

Созикіна Г. С.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАКОРДОННИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті надано порівняльний аналіз поглядів на сутність соціальної відповідальності та деяких підходів до її формування у закордонних та вітчизняних дослідженнях. З'ясовано, що у західній літературі соціальна відповідальність розглядається як засіб вирішення проблеми гармонізації соціальних і політичних інститутів з технологічними змінами. Наголошено, що важливим компонентом соціальної відповідальності учених у галузі природничих та інженерних наук є моральна відповідальність за свою діяльність. Визначено роль етичних кодексів у координації роботи професійних спілок і товариств. Надано приклад викладання спеціальних курсів у західних університетах, призначених для формування професійної етичної компетентності. Зазначено, що в українському суспільстві завдання розвитку соціальної відповідальності майбутніх фахівців покладено, головним чином, на вищі навчальні заклади. Підкреслено необхідність залучення студентів у різні форми суспільно значущої діяльності. Надано приклади форм і методів формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців у вітчизняних вишах.

Ключові слова: майбутній фахівець, соціальна відповідальність, порівняльний аналіз, закордонний і вітчизняний досвід.

Созыкина А. С. Сравнительный анализ проблем формирования социальной ответственности в зарубежных и отечественных исследованиях. В статье предложен сравнительный анализ взглядов на сущность социальной ответственности и некоторых подходов к ее формированию в зарубежных и отечественных исследованиях. Установлено, что в западной литературе социальная ответственность рассматривается как средство решения проблемы гармонизации социальных и политических институтов с технологическими изменениями. Отмечено, что важным компонентом социальной ответственности ученых в области естественных и инженерных наук является моральная ответственность за свою деятельность. Определена роль этических кодексов в координации работы профессиональных союзов и сообществ. Приведен пример преподавания специальных курсов в западных университетах, предназначенных для формирования профессиональной этической компетентности. Отмечено, что в украинском обществе задача

розвиття соціальної відповідальності майбутніх фахівців возложена, головним образом, на вищіе учебніе заведенія. Підчеркується необхідність вовлечення студентів в різніе форми обществено значимой діяльності. Приведені приклади форм і методів формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців в вітчизняних вузах.

Ключеві слова: майбутній фахівець, соціальна відповідальність, порівняльний аналіз, зарубіжний і вітчизняний досвід.

Sozykina G. S. Comparative Analysis of the Problems of Forming Social Responsibility in Foreign and Domestic Research. In the article the comparative analysis of views on the essence of social responsibility and some approaches to its formation in foreign and domestic research is given. It is shown that in western literature, social responsibility is considered as a mean of solving the problem of harmonization of social and political institutions with technological changes. It is emphasized that an important component of social responsibility of scientists in the field of engineering is moral responsibility for their actions. The role of ethical codes in coordinating the work of professional unions and associations is determined. The example of teaching special courses, dedicated to create students' professional ethical competence, in western universities, is given. It is noted that in the Ukrainian society the task of developing future specialists' social responsibility is mainly assigned to higher educational institutions. The need of involving students in various forms of socially significant activities is emphasized. Some examples of forms and methods of forming future specialists' social responsibility in domestic universities are offered.

Keywords: future specialist, social responsibility, comparative analysis, foreign and domestic experience.

Постановка проблеми. Питання формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців – випускників ВНЗ – є актуальним у зв'язку із загостренням технологічних, екологічних, економічних та політичних загроз. В українському суспільстві проблема формування соціальної відповідальності викликана кризовим станом як багатьох галузей виробництва, так і соціально-політичного життя. Ці обставини актуалізували розробку теоретичних та практичних засад розвитку соціальної відповідальності молоді, оскільки найчастіше причиною багатьох кризових явищ є людина, її байдуже і безвідповідальне ставлення до результатів і наслідків своєї професійної діяльності, інтересів суспільства, проблем навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень. Науковці приділяють значну увагу різним аспектам питання соціальної відповідальності. Такими вітчизняними дослідниками, як О. Грішнова, А. Єрмоленко, Г. Задорожний,

В. Звонар, А. Колот, О. Палій, І. Петрова, О. Плахотний, В. Степаненко, О. Цимбал, В. Шаповал, Л. Шевченко та ін. було обґрунтовано методологічні основи соціальної відповідальності та вивчено фактори, що впливають на її формування. За кордоном проблемою етизації науки і техніки опікувалися такі дослідники, як Р. Бенсін, С. Бьорд, С. Глеруп, Д. Зиман, Г. Йонас, А. Хунинг, М. Франкел, Л. Холм та ін.

Проте, оскільки соціальна відповідальність належить до тих феноменів, зміст яких може змінюватися із розвитком суспільства, завжди залишається необхідність пошуку нових, відповідних сучасним реаліям підходів до вдосконалення процесу її формування, узагальнюючи при цьому вже наявний вітчизняний досвід та враховуючи закордонний, де питанням розвитку соціальної, професійної, корпоративної відповідальності вже давно приділяється значна увага.

Отже, **метою** статті є порівняння поглядів на сутність соціальної відповідальності та деяких підходів до її формування у закордонних та вітчизняних дослідженнях для визначення найбільш перспективних засобів розвитку зазначеної якості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій зарубіжних вчених свідчить про те, що в них найчастіше використовують термін «корпоративна соціальна відповідальність» (КСВ), що означає «безперервне зобов'язання бізнесу поводитися етично і сприяти економічному розвитку, водночас покращуючи якість життя працівників та їх сімей, а також суспільства в цілому» [11]. Вже не підлягає сумніву той факт, що вчені та інженери несуть моральну відповідальність за негативні наслідки, які виникають в результаті застосування їх знань та винаходів, тому серйозною проблемою сьогодення є збереження суспільства від руйнування, гармонізація соціальних і політичних інститутів з технологічними змінами. Відомо, що наука дала людині велику владу над силами природи, і якщо її використовувати грамотно, вона буде сприяти людському щастю, а якщо ні – принесе страждання. Іспанський філософ Ортега-і-Гассет справедливо зазначає, що ми живемо в той час, коли людина, володар усіх речей, не є володарем себе самої. Щоб виправити цю ситуацію, необхідні освітні реформи, які нададуть студентам можливість отримати знання про історію науки, уяву про основні етапи розвитку наукових ідей, соціальні наслідки промислової революції, світового демографічного вибуху, використання ядерної зброї, генної інженерії, інформаційних технологій тощо [13].

Д. Шурберс також застерігає, що, хоча природничі знання і технології мають величезний позитивний ефект на благополуччя людини, вони можуть нести непередбачені ризики, забруднення навколишнього

середовища, виснаження природних ресурсів, соціальні конфлікти. Це вимагає від інженерів діяти в інтересах суспільства, приймати обґрунтовані рішення про використання нових технологій. Отже, соціальна відповідальність учених у галузі природничих та інженерних наук повинна включати в себе моральну відповідальність за свою діяльність [12].

Д. Авері припускає, що, оскільки, як і лікарі, вчені та інженери приймають життєво-важливі рішення, було б вірно запропонувати, щоб випускники технічних університетів приймали присягу, аналогічну випускникам медичних вишів, обіцяючи ніколи не використовувати свою освіту для цілей війни, виробництва зброї або для шкідливих дій відносно суспільства та навколишнього середовища [9].

М. Франкель зазначає, що основу соціальної відповідальності вчених складають чотири компонента: професійна автономія, яка необхідна для свободи дій та посилення самоконтролю над своєю роботою, але ж водночас вона повинна поєднуватися з відповідальністю; спеціальні знання, в силу яких вчені могли б вказати на можливість небезпеки, що пов'язана з їхньою роботою та дати поради з приводу її запобігання; оцінка впливу науки, що використовується не тільки для покращення життя суспільства, але й також може мати шкідливі наслідки для людства; державна підтримка науки, яка передбачає соціальне інвестування в освіту і підготовку вчених, які будуть нести відповідальність за свої дії [10].

З розширенням сфери соціальних наслідків інженерної діяльності, її ускладненням і розбалансуванням закордонні інженери усвідомили необхідність у спеціально розроблених і чітко сформульованих етичних кодексах. Вони, як правило, корелюють як з юридичним законодавством, так і з адміністративними нормативними актами, але значною мірою відображають специфіку того чи іншого інженерного співтовариства, будучи громадськими регуляторами взаємодії його членів.

Детально розроблені етичні кодекси існують у багатьох країнах Західної Європи і у США, де діють численні інженерні та наукові професійні спілки та товариства. Їхніми головними функціями є створення умов для становлення і підтримки професійної компетентності (на основі інформування, спілкування, обговорення проектів і проблем, вироблення критеріїв оцінок професійної діяльності тощо), координація роботи професійних спілок і товариств, підтримка зв'язків з громадськістю та урядом, сприяння вдосконаленню технічної освіти, вироблення системи професійних цінностей, що поєднують свободу творчості і професійну відповідальність, створення соціально сприятливого етичного клімату

(через освіту, видання етичних кодексів, аналіз і оцінку конфліктних ситуацій), видання професійної літератури – газет, журналів. Вони беруть участь в акредитації університетів, їхні представники входять у комісії, які затверджують навчальні програми та курси, а також у піклувальні ради [7, с. 240–241].

На жаль, українське суспільство втратило традиції створення інженерних товариств, і відтепер завдання формування професійної етичної компетентності цілком покладене на вищі навчальні заклади. Проте досвід професійних інженерних товариств країн Заходу може бути використаний у процесі формування структури і змісту етичної компетентності майбутніх інженерів.

Сьогодні в США у центрі уваги етичної освіти в галузі науки і техніки знаходиться мікроетика, тобто індивідуальна відповідальність фахівця за результати наукових досліджень. У Європі етична освіта в галузі інженерії твердо ґрунтується на соціальній відповідальності вчених і інженерів, або макроетиці. При цьому європейський погляд на соціальну відповідальність декларовано в рамках Болонського процесу в Європі, який визначає цілі вищої освіти в суспільстві.

Щодо навчання соціальної відповідальності в зарубіжних ВНЗ, то можна надати приклад викладання таких курсів в університетах, як бізнес-етика, екологічний менеджмент, корпоративна соціальна відповідальність, бізнес і суспільство, корпоративне громадянство.

Дослідники висловлюють точку зору, що вивчення КСВ повинне бути повністю інтегроване в навчальні програми на всіх рівнях освіти, що дозволить проінформувати студентів про різноманітні соціальні та етичні аспекти їхньої майбутньої діяльності. Окрім спеціальних курсів, у західних вишах використовують такі інструменти освіти, як формування додаткових модулів, семінари, конференції, спеціальні заходи тощо [8].

Вітчизняні дослідники розглядають соціальну відповідальність як найважливіший елемент взаємозв'язку особистості та суспільства, який здійснює функцію регуляції поведінки індивіда відповідно до його вимог. З розвитком суспільства відповідальність набула провідної ролі в політичних, духовно-ідеологічних та інших відносинах, її удосконалення є необхідною умовою суспільного розвитку. Почуття соціальної відповідальності зобов'язує особистість обирати таку лінію поведінки, що враховує життєві інтереси інших членів суспільства і відповідає потребам суспільного розвитку [4]. Що стосується джерел соціальної відповідальності, то вона, на думку Б. Братуся, формується у процесі праці, навчання, громадської діяльності, на її розвиток впливають оцінки оточуючих,

морально-психологічна атмосфера в трудовому колективі, організація побуту, дозвілля [3].

Якщо значну роль у створенні соціально відповідальної людини у країнах заходу відіграють професійні товариства, інженерні кодекси, то в українському суспільстві завдання розвитку соціальної відповідальності виконують вищі навчальні заклади. Етапи виникнення і розвитку відповідальності, як зазначає С. Богданов, в основному відповідають ступеням соціальної зрілості особистості, під якою розуміється певний рівень розвитку свідомості. У період дошкільного та молодшого шкільного віку, зазначає дослідник, закладається емоційний фундамент відповідальності. На етапі середнього та старшого шкільного віку оформляються вольові якості особистості, ускладнюється її діяльність. Третій етап розвитку відповідальності С. Богданов пов'язує з початком самостійного життя [2].

Проте, на думку В. Сперанського, вік не визначає остаточно, на якому рівні життєвої позиції знаходиться людина. У інших порі «соціального дорослішання» затягується на все життя, стає особливою, дуже зручною для них формою існування. Безвідповідальне ставлення до своїх людських обов'язків – це зазвичай теж життєва позиція (соціальний інфантилізм), нерідко свідомо обраний еталон поведінки [6].

Для формування соціальної відповідальності К. Муздибаєв пропонує вирішити, як мінімум, три завдання: по-перше, включити людину в систему відносин відповідальної залежності; по-друге, зробити для кожної людини безпосередньо очевидним і суттєво важливим ці об'єктивні відносини, тобто сформувані суб'єкт відповідальних дій, його пізнавальну, вольову і діяльнісну відповідальність; по-третє, виробити механізми соціального контролю [5].

Виховання соціальної відповідальності в дослідженні О. Богатської [1] розділене на два напрямки: вдосконалення форм навчально-виховного процесу шляхом моделювання навчальних ситуацій для прояву відповідальності; спрямованість змісту освіти на гармонійний розвиток особистості та виховання відповідальності, тобто орієнтація на самореалізацію особистості і використання фундаментальних знань для активізації духовних інтенцій студентів і виховання внутрішньої відповідальності.

Велике значення в особистісному і професійному становленні, формуванні соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів, майбутніх фахівців у різних галузях мають різні форми суспільно значущої діяльності: науково-дослідна, культурно-просвітницька, соціальне проектування, студентське самоврядування, участь у громадсь-

ких та молодіжних організаціях, у студентському русі, пізнавальні, розвиваючі та спортивно-оздоровчі заходи в стінах ВНЗ і поза них.

Аналіз вітчизняної педагогічної теорії і практики свідчить, що для ефективного і керованого процесу підготовки спеціаліста та виховання соціально відповідальної особистості характерна тенденція широкого впровадження нових технологій і форм, нових видів занять в процес освіти, а також активної педагогічної взаємодії викладачів і студентів. Перспективним здається використання ігрових комплексів: аналіз конкретної ситуації; організаційно-розумова гра; відпрацювання професійних ролей; організаційно-діяльнісна гра з прийняття в ролі фахівця професійних рішень; професійний тренінг (поведінковий, управлінський, комунікативний).

Різноманітність і доцільність нових форм занять робить педагогічний процес у виші гнучким і якісним, а застосування методів активного навчання (метод «круглого столу», інтелектуального штурму, дискусії, актуалізація проблеми тощо) дозволяє студентам відчувати себе невід'ємною частиною цього процесу. У ході навчання на основі синтезу особистісного світогляду студента, його мислення, поведінкових навичок та адаптованості до навколишнього середовища з'являється і формується сукупність соціальних і професійних відносин до оточуючих і до себе як до особистості, формуються професійні переконання і знання, які студент зрозумів, усвідомив, пережив і відчув, виробляється своя позиція, власне бачення майбутньої діяльності.

Висновки. Отже, аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури з питань соціальної відповідальності виявив наявність різних підходів до її формування. У західній літературі соціальна відповідальність розглядається, головним чином, як засіб вирішення проблеми гармонізації соціальних і політичних інститутів з технологічними змінами, при цьому важливим компонентом соціальної відповідальності учених у галузі природничих та інженерних наук є моральна відповідальність за свою діяльність. Хоча у координації роботи професійних спілок і товариств західних країн провідну роль відіграють етичні кодекси, це не виключає викладання спеціальних курсів в університетах, призначених для формування професійної етичної компетентності. В українському суспільстві завдання розвитку соціальної відповідальності майбутніх фахівців покладено у першу чергу на вищі навчальні заклади, в яких використовуються різноманітні заходи, форми і методи з метою підвищення етичної компетенції майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатская Е. Ю. Педагогические условия воспитания у студентов технического университета ответственности как компонента их профессиональной компетентности : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Елена Юрьевна Богатская. – Ростов н/Д., 2005. – 202 с.
2. Богданов С. М. Формирование ответственности как социального качества личности / С. М. Богданов // Формирование социальной ответственности молодого человека. – М. : ВКШ, 1984. – С. 55–63.
3. Братусь Б. С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 6–13.
4. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті, 2013. – 296 с.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев : под ред. В. Е. Семенова. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
6. Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования : монография. – Изд-во МГУ, 1987. – 153 с.
7. Шабанов В. П. Визначення поняття та структурних компонентів професійної етичної компетентності сучасного інженера / В. П. Шабанов // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту імені В. Даля. – 2013. – № 6 (59) – С. 236–242.
8. Adamek P. Corporate Social Responsibility Education in the Czech Republic / P. Adamek // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2013. – № 106. – P. 730–738.
9. Avery J. S. The Social Responsibility of Scientists / J. S. Avery. – New York : The Free Press, 1970. – P. 60.
10. Frankel M. S. Science as a Socially Responsible Community / M. S. Frankel. – Bloomington : Indiana University, 1994. – 16 p.
11. Holme L. Making Good Business Sense // L. Holme, Watts R. // World Business Council for Sustainable Development, 2000. – 32 p.
12. Schuurbiens D. Social responsibility in research practice: Engaging applied scientists with the socioethical context of their work / Schuurbiens D. – Doctoral dissertation, TU Delft, Delft University of Technology, 2010.
13. Ziman J. Social responsibility. The impact of social responsibility on science / J. Ziman // Impact of Science on Society. – 1971. – 21(2) – P. 113–122.